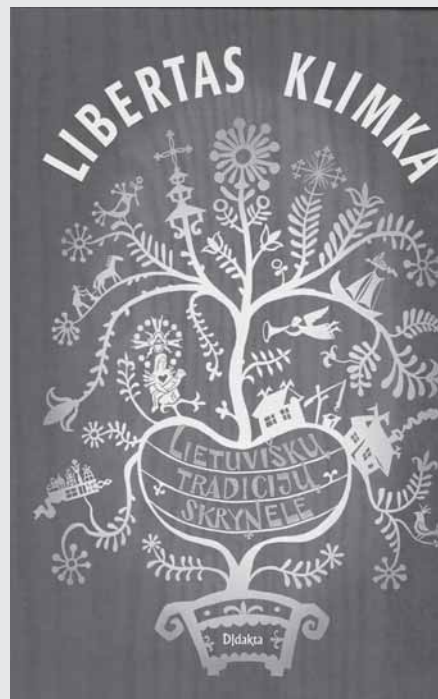

Libertas Klimka „LIETUVIŠKŲ TRADICIJŲ SKRYNELĖ“

Profesoriaus Liberto Klimkos knygos laukiamos kiekvieno etnokultūros specialisto ir kitų žmonių, besidominčių lietuvių tradicine kultūra, namuose. 2013 m. jas papildė leidyklos „Didakta“ išleista gausiai iliustruota ir didelės apimties knyga „Lietuviškų tradicijų skrynelė“. Jos trumpoje anotacijoje nurodoma, kad „Knygoje pasakojama apie lietuvių tradicines šeimos bei kalendorines šventes, jų papročių kilmę ir prasmę, bendruomenišką pobūdį, ryšį su senąja baltų mitologija. Pagrindinė lietuviškų papročių ypatybė – gamtos reiškinių, diktuojamų dangaus šviesulių judėjimo skliaute, atspindys žmonių elgsenoje. Tarp metų rato švenčių įterpti taip pat svarbių istorinių įvykių paminėjimai, mažiau žinomi iš istorijos vadovėlių.“

Leidinyje nemažai vietos skirta ir liaudies teatro elementų, kurie ilgą laiką buvo gyvi, o kai kur net iki šių dienų išliko, apžvalgai. Pristatydami naująją profesoriaus knygą žurnalo skaitytojams, pateikiame tokių tekstų fragmentus:

KAIP SENOVĖJE ŠVĖSDAVO NAUJUOSIUS?

„Jaunimas, sutikdamas Naujuosius, rengdavo persirengėlių vaikštynes. Tai rytų Lietuvos tradicija; žemaičiai atsigriebs per Užgavėnes. Būtinai vaidinimo personažai būdavo šie: pirmiausia Senieji metai – sulinkę, suvargę, apsirėdę palaikiais apspurusiais rūbais. Gražus jaunikaitis su knyga rankoje – Naujieji metai. Juodviejų palyda – meška, gervė, ožka, išdaigininkas velniukas, kartais čigonai, juoda Giltinė su mediniu kardu. Štai toks būrys pasibeldavo į kiekvieną kaimo trobą; įleisti vidun pasveikindavo namiškius, palinkėdavo gerų ateinančių metų. Žinoma, už tai būdavo ir pavaišinami. Etnografas Jonas Balys Betygaloje išgirdo tokią žaismingą prakalbą, kurią išdrožė Naujieji metai: „Sveikinu su Naujais metais ir žyčioju nuo visų jaknų ir vėdaro visokios laimės ir gero gyvenimo. Kad pas jus augtų rugiai su ūsais, bulvės ir kitos daržovės su uodegom, kad jūsų karvės turėtų daug teliukų, o riebios kiaulės – daug paršiukų, kad būtų daug taukų puoduose ir daug grūdų aruoduose!“ Ir jeigu užsikirstų kalboje ar ieškodamas rimui žodžio stabtelėtų, Senieji metai tuoj bandytų įterpti savo trigrašį, bet antraip: vietoj „grūdų“ pasakytų „pelų“, vietoj „paršiukų“ – „šerniukų“. Tada Giltinė užpuola Senuosius, badydama savo kardu bei vaikydama po visą trobą. Ir jei jau laikrodis išmušė dvyliką valandą nakties, pasigailėjimo Seniesiems metams nebebus...“

TRYS KARALIAI – TARPUSVĖNČIO PABAIGA

„Lietuvoje liaudiškieji Trijų Karalių šventės papročiai nėra sudėtingi: po kaimą vaikščiojo trys jauni vyrai, vilkį „karališkus“ rūbus, užsidėję blizgučiais papuoštas karūnas, prisiklijavę linų pluošto ar avikailio barzdas. Vienas jų būtinai „juodaodis“ – suodinais skruostais. Karalius veda Angelas, nešantis rankoje Betliejaus žvaigždę. Toji dažniausiai nupinta iš šiaudų, papuošta kokiais blizgančiais ar

spalvotais popieriukais. Karaliai, aplankę kiekvieną sodybą, šventinta kreida užrašo ant lauko durų staktos savo vardų raides K + M + B (Kasparas, Merkelis, Baltazaras). [...]

Žvaigždės nešiojimo paprotys galėjo atsirasti iš to, kad saulėgrįžos šventę pažymint po kaimą kitados būdavo nešiojamas saulės atvaizdas, – etnografai yra spėję užrašyti tokios apeigos atminimą.

Žemaičių karaliai karūnas nusipindavo iš šiaudų, pasipuošdavo perpetinėmis juostomis, rankose turėdavo krivūles. Žvaigždę su skambučiais nešdavo baltai apsirengęs vaikutis. Užėję į trobą, persirengėliai pagiedodavo šventų giesmių, o paskui, jei šeiminkai neskubėdavo vaišinti, užtraukdavo ir kokią talalinę. Vaikams Karaliai turėdavo saldinių, tad būdavo labai laukiami. “

SIAUTULINGOSIOS IR LINKSMOSIOS UŽGAVĖNĖS

„Užgavėnės šiandien Lietuvoje yra turbūt visų mėgstamiausia liaudiškoji šventė. Čia daug erdvės žaismei, valiūkavimui, visokeriopai saviraiškai. Todėl tradicine švente džiaugiasi tiek vyresnės kartos žmonės, tiek ir jaunimas. [...]

Smagiausia, kai į kiemą klegėdami, muzikuodami įvairiais instrumentais ir rakandais, barstydami pelenus, žnaibydami, visokias išdaigas krėsdami suguža persirengėliai. Tada prasideda tikras liaudiškojo teatro vaidinimas: šeiminkas į vidų įsileis ir gerai pavaišins, jeigu atvykėliai bus šmaikštūs, aštraliežuviai, išmoningi. Sakomų kalbų temos tradicinės: šeiminkai visai išliaupsinami, kad tik priimtų sušilti suvargusius ir sušalusius ateivius iš toli.

Užgavėnių persirengėlių vaikštynių tradicija išliko veik nenutrūkusi tik Žemaitijos miesteliuose ir bažnytkaimiuose. Ten ją dar gerai atmena vyresnės kartos žmonės. Kituose Lietuvos regionuose šventės vyksmas apskritai būdavo paprastesnis, bet visur Užgavė-

nių dieną važinėjamasi rogėmis, rengiamos žirgų lenktynės. [...]

Kiekvienoje apylinkėje Užgavėnės būdavo švenčiamos vis kitaip – mat nelygu, kiek žmonių atmintyje išliko to senojo paveldo. Arčiausiai pirmą dieną šventės eigos šiandien turbūt Alsėdžių, Grūšlaukės, Kurtuvėnų Užgavėnės, nes jų vyksmas praktiškai nebuvo nutrūkęs, o papročius gaivinant ir skatinant jau mūsų laikais, stengiasi laikytis vietos tradicijų. [...] Šauniai atgaivintos Užgavėnės vyksta ir Platieliuose, Žemaitijos nacionalinio parko centre. [...] Didžiuosiuose Lietuvos miestuose vykstančios Užgavėnės vis labiau įgauja „žemaitiškumo“ [...].

UŽGAVĖNIŲ MITOLOGISKUMAS

„Persirengėlių paprotys išreiškia labai esmingą agrarinės magijos bruožą – ryšį su protėvių vėlėmis, vadinamąjį nekrokultą. Iš esmės tai ir yra protėvių įvaizdžiai, pradedant nuo toteminių žvėrių ir paukščių, baigiant „svetimais“ – vengrais, žydais, čigonais.

Kolektyvinės mitinės sąmonės sukurtos dvasios, kitados talkinusių medžioklėje, vėliau ėmėsi padėti ir žemdirbystėje. Užgavėnių kaukės – tai įvaizdžiai, atklydę iš įvairių laiko tolybių. Seniausios – žvėrių ir paukščių: Meškos, Vilko, Gervės, Gandro. Jos tikriausiai kilusios iš toteminių genčių globėjų ar jų antgamtinių savybių garbinimo. Vėlesniais laikais žemės derlumo, apskritai vaisingumo sąvokos buvo susietos su naminiais gyvuliais. Iš čia Ožio ir Avino kaukės. Kai kuriose apylinkėse „einama ubagais“, prisidengus drožtinėmis ar odos kaukėmis, vaizduojančiomis labai suvargusius giliai raukšlių išvogotus veidus. “ Anot L. Klimkos, „galima šiuose įvaizdžiuose įžvelgti protėvius ar net senosios religijos žynius. Panašios yra ir „žydų“ *ličynos* – didnosės, gauruotos. „Čigonai“ ir išvaizda, ir elgesiu būdavo artimiausi tikriesiems. [...] Kaimuose dar būdavo persirengiama Velnui, Ragana ant šluotos, Žirgu su raiteliu, Giltinė, tokia didgalve ar neūžauga, vadinama Malpa ar Tiliuku. [...]

Bet svarbiausia išvartyti įkyrėjusią, atsibodusią piktają žiemos dvasią, kad ir kaip ją vadintume More, Kotre, Barbora, Senė Kūniške ar Gavėnu, Diedeliu, Čiučela.“

TRADICINIAI DIDŽIOSIOS SAVAITĖS PAPROČIAI

„Liaudiškieji šv. Velykų papročiai mūsų krašte saviti, šiek tiek skirtingi nuo kitų krikščioniškų tautų. [...]

Vaikai trečiadienį po pamaldų prisirišdavo virvute iš lentelės išdrožtą tokią žuvį ir tempdavo ją aplink bažnyčią, čaiždami ryšk-tėmis. Esą silkę varo lauk, kartu ir pabodusį pasninką. Ketvirtadienį taip darydavo du kartus, penktadienį – net tris. [...] prisikėlimo Mišių daugelyje Lietuvos vietų seniau žmonės laukdavo pernakt bažnyčioje. Nuovargio snaudulį prablaškydavo persirengėlių kipšiu arba žydeliu pokštai. Kristaus karstą saugodavo jaunų vyrų sargyba, pasipuošusi savadarbe uniforma. Žemaitijoje – Viduklėje, Nemakščiuose ir kitur – būta netgi lėlių marionečių teatro, rodančio Kristaus kančių kelią. [...]

PAVASARIO SAMBARIAI IR SEKMINĖS, AUGUMO ŠVENTĖ

„Septintąjį sekmadienį po šv. Velykų pažymimos Sekminės – viena svarbiausių metų bažnytinė šventė – Šventosios Dvasios atsiuntimas. Tradiciniame kalendoriuje tai augumo, gyvulių globos ir piemenėlių dienos. [...] Vakarop piemenys karves ir avelas papuošdavo gėlių vainikais, pargindavo raliuodami. Paskui apeidavo visas kaimo šeiminkes, linkėdami sėkmės ūkio darbuose. Gaudavo dosniai *mestuvij* – kiaušinių, sūrių, dešros, kokį pinigėlį. Ta-

da pamiškėje surengdavo bendras vaišes. Vyresnysis piemenukas, pasilypėjęs į medį, šaukdavo pasivaišinti kartu vilkus, lūšis, meškas. Šiems neatsiliepus, tarsi labai supykęs, šūktelėdavo: „Tai ir nesirodykit prie mūsų per visus metus!“

TRADICINIAI RUGIAPJŪTĖS PAPROČIAI

„Žemaitijoje laikyta už garbę nurėžti paskutinę pradalgę, surišti paskutinę pėdą. Surišę tą pėdą talkininkai mesdavo jį į viršų kuo aukščiausiai arba drūtgalui suduodavo triskart į žemę, kad kitais metais taip pat užaugtų dideli javai. Apie Šiaulėnus būta išskirtinai įdomaus papročio paskutinę gubą padaryti kaip kokį žirgą. Ant jo ir užsisėsdavo tas pjovėjas, kuriam teko išvartyti paskutinę pradalgę. Kitose Lietuvos vietose paskutinės pradalgės ar pėdo būdavo vengiama. Sakydavo, liksi paskutinis ir su kitais darbais, patapsi našlys, šunys puldinės. [...] Dar kitas labai archajiškų tikėjimų reliktas – ievaro pynimo paprotys. Tai iš paskutinės saujos nenupjautų rugių supinta kasa. [...] Vėlesniais laikais ievaro nebepindavo, nes įsigalėjo pabaigtuvių vainiko paprotys. Samdiniai jį parnešdavo šeiminkams, įpynę tarp varpų ir baltų gėlių – „kad duonelė baltesnė būtų“. Sakydavo „laimę perneša“. Uždėdavo ant galvos šeiminkui su vaizdingais palinkėjimais: Atėjo svety, vardu rugys. Ir sako: „Kentėjau žiemos laike šaltį, pavasario laike – vandenį, vasaros laike – karščius. Atėjo jaunas ponas, pakirto man kojas, ir aš par-kirtau dirvoje. Pailsėjęs, pagulėjęs atsikėliau, parėjau gaspadinės priėmimo prašyti, nes aš jums duosiu duoną...“ Pabaigtuvių vainiką pakabindavo gerojon kerčion. Kai kuriose vietovėse per žolinę jį dar pašventindavo bažnyčioje, o grūdus suberdavo sėklai.“

BALTIŠKOSIOS RELIGINĖS SISTEMOS IRIMAS

„Labai savitai visa senosios religijos degradacija atsispindi viename žemaičių vėlyvo rudens paprotyje. Baigus jaujoje linamynį, šiaudinę pamėklę, vadinama „kuršiu“, gabenama pas atsiliekančius kaimynus. Tikėtina, kad tai žaismingas priminimas, kaip buvo „atsisveikinta“ su senosios religijos jaujos darbų dievybės Gabjaujo stabu.“

KŪLIMO IR LINAMYNIO TALKOSE

„Iš linamynio talkų mums liko daug pasakojimų, darbo dainų, įdomių ir net žaismingų papročių. Jauja – tarsi kokia paslapčių skrynja. „Prisiglaudė“ ten ir keletas mitinių būtybių iš senovinės baltų pasaulėžiūros. Štai ta šeimyna, kuri pirmoji kaime užbaigdavo darbą, galėdavo pasipuikuoti prieš kaimynus, paraginti juos pasitempti. Ir darydavo tai labai smagiai. Iš šiaudų kūlio ar keleto linų pėdelių supindavo didelę lėlę su vešliais pakuliniais ūsais ir barzda. Aprengdavo ją kokiomis draiskanomis, sujuosdavo pančiu. Vadindavo „kuršiu“. Kartais po „kuršio“ kaklu pakabindavo surašytą „testamentą“. [...] paryčiais nuneša kuršį prie kaimynų jaujos, staiga atidaro duris ir sušunka: „Atimkitės kuršį!“ Nelaukiamas ir nemylimas tas svečias, todėl jo palydovai prisibijodavo, kad ir juokais būti apkumščiuoti. Kiek įkabindami leisdavosi į kojas, o kitą kartą – ir raitomis. Jei pagaus – išteplos veidus sodžiais, supančios ir pristatys prie mintuvių arba girnų – malti miltų pabaigtuvių blynams. Gavus šią pamėklę, ką darysi? Lieka tik kuo spėriau užbaigti darbą, tada bus galima toliau, pas kitus kaimynus tą svetį „palydėti“. Etnologai spėja, kad „kuršio“ nešimas paprotyje išlikęs prisiminimas apie kitados garbintą Gabjaujį – pagonybės laikų dievybę, darbų su linais globėją. [...] Tradicinėse pavasario šventėse vėl pasirodydavo panaši pamėklė, irgi siejama su linų darbais – tai Gavėnas. Tas, kuris pusiau-gavėnyje virsta per žardą ir vaikams paberia saldinių.“